

İBNÜ KAYYİMİ'L-CEVZİYYE'NİN ŞİFÂU'L-ALİL ADLI ESERİNDE KAZA VE KADERİN MERTEBELERİ

Hamdi GÜNDOĞAR*

Özet

İslam dünyasında kaza ve kader problemi üzerinde hicrî. I. asırdan beri yapılan tartışmalar günümüzde de devam etmektedir. İslam'ın ilk dönemlerinde kaza ve kader meselesinde mezhep görüşü olarak ortaya çıkan fikirler zamanımızda da birçok kişi tarafından dile getirilmektedir. Kaderin mahiyetine ilişkin yapılan tartışmalar, ağırlıklı olarak insanın fiillerinde hür iradeye sahip olup olmadığı ile ilgilidir. Bunun yanında kaderin bir inanç esası olarak kabul edilmesinde tereddütlerin olduğu da bilinen bir husustur. Bu çalışmamızda Kadere dair soruların cevap bulmasına katkıda bulunabileceğini düşündüğümüz İbnü Kayyimî'l-Cevziyye'nin konuyla ilgili görüşlerini inceleyeceğiz. İbnü'l-Kayyim, orijinal diyebileceğimiz bir sistematiğe kader konusunu Kur'an ayetlerinden yola çıkarak dört mertebeye ele almaktadır. Kaderin dördüncü mertebesini Allah'ın varlıkları yaratması olarak belirleyen İbnü'l-Kayyim, insan fiillerini de bu başlık altında ele alır ve insanın fiillerinden sorumlu olduğunu belirtir.

Anahtar Kelimeler: İbnü'l-Kayyim, Kaderiyye, Cebriyye, Ehl-i sünnet, kader, irade, fiil.

DEGREES OF DESTINY ACCORDING TO IBN QAYYIM AL JAWZIYYA IN HIS BOOK SHIFAU'L-ALIL

From I. Century (hijri) there were many discussions on the Predestination and destiny problem in the Islamic World. Discussions about predestination are mainly concerned human's will and acts. Besides, there are some hesitations as to whether predestination a principal of faith or not. In this paper we examine Ibn Qayyim al-Jawziyya's views about Predestination and destiny. We can say that İbn Qayyim al-Jawziyya approaches to problem in a original way. He deals four degrees destiny problem from the point of Qur'anic verses. According to İbn Qayyim al-Jawziyya, fourth degree of destiny is God's create all creation and He analyses acts of man in this title. Al-Jawziyya says that acts of man create by God but man actualizes acts by his free will. Because of that he responsible from his acts.

Key Words: Ibn Qayyim, Qadariyya, Jabriyya, Ahl-al sunna, destiny, will, act.

GİRİŞ

Kaza ve kader, kâinat hakkında Allah'ın ilim, irade, kudret ve tekvin sıfatlarıyla ilgili olan bir problemdir. İnsanın hür iradesiyle gerçekleştirdiği fiiller ve iradesi dışındaki olaylar da kaza ve kaderin kapsamına girer.

* Yrd. Doç. Dr., Şırnak Ü İlahiyat Fak. Kelam Anabilim Dalı Bşk., e-mail: hamdigundogar@gmail.com

İnsan, ezelden belirlenmiş bir kader çerçevesi içinde mi fiillerini gerçekleştirir, yoksa kaderden bağımsız mıdır? Başka bir ifadeyle, kişi fiillerinde mecbur mudur, yoksa fiillerini kendisi mi yaratır? İnsanın iradesi ile gerçekleştirdiği şeylerle, istemediği halde başına gelen olaylar için kader denilebilir mi? Diğer taraftan, kader meselesi Kur'an'da ne kadar yer almaktadır? Kader bir inanç esası olarak kabul edilebilir mi? Bu ve buna benzer sorulara kaza ve kader meselesinde geçmişte olduğu gibi günümüzde de cevap aranmaktadır.

İnsanın kaza ve kader çerçevesinde, fiillerinde mecbur veya hür olduğu konusunda İslam düşünce tarihinin erken dönemlerinden itibaren tartışmalar yapılmış ve bu konuda farklı görüşlere sahip ekoller ortaya çıkmıştır. İnsanın fiillerinde kadere tâbi olmayıp, hür olduğu fikrinin ilk temsilcilerinden Ma'bed el-Cühenî (ö. 80/699) ve Gaylan ed-Dımeşki'ye (ö. 126/763) göre kader yoktur; bütün işler insanın kendi iradesi ve kudretinin eseridir. İnsan, eylemlerini sahip olduğu bilgisiyile bizzat kendisi takdir eder. İnsan yapıp-ettiği şeylere kendi hür iradesiyle yönelir ve sonra kendi kudretiyle o fiilleri yaratır. Allah ezelde insanın fiillerini takdir etmez. Allah'ın iradesinin insan fiilleri üzerinde herhangi bir belirleyiciliği yoktur. Allah'ın takdir ve kudretinin insan fiillerinin ortaya çıkmasında bir rolü de yoktur. Allah, insanın fiillerini ancak meydana geldikten sonra bilir.¹

Diğer taraftan hicrî I. asırda, Cebriyye, insanın fiillerini önceden belirlenmiş olan kader çerçevesinde işlediği ve dolayısıyla onun fiillerinde mecbur olduğu görüşünü dile getirmiştir.² İslam düşünce tarihinde cebr görüşünü ilk olarak savunan Ca'd b. Dirhem (ö. 118/736) ve Cehm b. Safvan'a (ö. 128/745) göre insanlar fiillerinde bir mecburiyet altındadırlar. İnsanlar kendi fiillerini meydana getirirken hür bir irade ve güce sahip değildirlar. İnsan, davranışlarında bitki ve cansız varlıklar gibi olup her hangi bir inisiyatife sahip değildir. Allah'ın mülkünde ancak onun dilediği olur. Var olacağını bildiği şeyin vaktinde meydana gelmesini dilediği gibi, olmayacak şeyin de meydana gelmeyeceğini dileyen Allah'tır.³

Cebriyye'nin insan iradesini yok sayan kaderci görüşü, daha sonra Mu'tezile tarafından eleştiriye tabi tutulmuş ve cebr görüşünün aksine, insanın özgürlüğünü vurgulayan görüşler ortaya konmuştur.

Mu'tezile'nin kurucularından Vâsıl b. Atâ (ö. 131/748), insanın kadere tabi olmayıp, iradesinde hür olduğu konusunda Ma'bed el-Cühenî ve aynı görüşte olan Gaylan ed-Dımeşki'nin yolunu takip etmiştir.⁴ Vâsıl b. Atâ'ya göre Allah Teala hakîmdir, adildir. O'na şer ve zulüm izafe etmek caiz değildir. Kullarından emrettiğine aykırı bir şeyin olması da uygun değildir. Allah Teala insanlara bir şeyi emreder, sonra da onları ondan sorumlu tutar. İnsan yaptığı iyilik ve kötülükten, imanından ve küfründen, itaati ve işlediği günahlarından sorumludur. Allah insanı bu işleri yapması için güçlü kılmıştır. İnsanların işleri hareket, hareketsizlik, niyet-

¹ Şehristanî, Ebü'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim, *el-Milel ve'n-Nihal*, Beyrut, 1421/2001, s. 98.

² Yazıcıoğlu, M. Sait, "Fiil", *DİA*, XIII, / 60.

³ Şehristanî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, / 98.

⁴ el-Bağdâdî, Abdülkâhir, b. Tâhir b. Muhammed, *el-Fark beyne'l -Fırak*, Kahire, 1969, s.103.

ler, düşünme ve bilme gibi şeylerden meydana gelir. Allah'ın insana güç yetiremeyeceği bir işi emretmesi imkansızdır.⁵

Ehl-i Sünnet ekolleri olan Eş'arîlik ve Matüridiyye, kaza ve kader konusunda orta bir yol izlemek suretiyle, insan fiillerinin kesb yönüyle insana, yaratma açısından ise Allah'a ait olduğunu ifade etmişlerdir. Eş'arî (ö. 324/935)'ye göre Allah Teala kadîm bir kudretle fiilleri yarattığı için yaratıcı faildir. İnsan ise hâdis bir kudretle işlerini yaptığı için kesbeden faildir.⁶

İtikadi alandaki görüşleriyle Matüridî (ö. 333/944) ekolü üzerinde etkileri olan İmam-ı Azam Ebû Hanîfe, insana ait fiillerin ilahî ilim ve iradeye göre meydana geldiğini ve Allah tarafından yaratıldığını kabul etmekle beraber, bunların meydana gelişinde insanın gücünün de etkili olduğunu belirtmiş ve cebri görüşü reddetmiştir.⁷

Eş'arîler insanın fiillerini kesb ettiğini ancak bu kesbin de yine Allah tarafından yaratıldığını, dolayısıyla insanın muhtar suretinde muztar, muztar suretinde muhtar; yani hür irade suretinde zorunluluk altında, zorunlu şekilde hür olduğunu belirtmişlerdir. Matüridîler ise insanın cüz'î irade sahibi olduğunu, bu iradesi ile fiillerini kesb ettiklerini, Allah'ın da fiilleri insan için yarattığını ifade etmişlerdir. Bu iddiaya göre fiillerin ortaya çıkmasında Allah yaratan, insan ise kesb eden bir konumdadır.⁸

İbnü Kayyimi'l-Cevziyye, itikadi konulara ilişkin eserlerinde akaid meselelerini Selefiyye anlayışına göre inceleyen ve kelamcılara eleştiren Hanbeli ekolüne mensup alimlerdenidir. Eserlerinde itikat konularını Kur'an ve sahih hadisler ışığında ortaya koyup kanıtladığını ileri süren İbnü'l-Kayyim, genel çerçevede itibariyle hocası İbn Teymiyye'nin güçlü bir takipçisidir. İbnü'l-Kayyim'e göre itikadi konularda Hz. Peygamber (s.a.v.) ve ashabının gittiği yolu gerçek anlamda Selefiyye'ye mensup alimlerin görüşleri temsil eder. Diğer mezhepler ise Kur'an ve Sünnet'i felsefi veya kelami görüşlerine arz edip düşüncelerine uymayan kısımlarını te'vil edip tahrif etmişler ve kendi kanaatlerinin mutlak doğruluğuna inanmışlardır. İbnü'l-Kayyim'e göre naslara vazedildiklerinin dışında bir anlam yüklemek isabetli olmadığı gibi onları te'vile tabi tutmanın gerekçesi de tutarlı değildir.⁹

İbnü Kayyimi'l-Cevziyye, (ö.751/1350) "*Şifâu'l-Alîl*" adlı eserinde kaza ve kader problemini incelerken Kaderiyye/Mutezile¹⁰ ve Cebriyye'nin kader anlayışlarını ele alarak onları tenkit eder. İbnü'l-Kayyim, Mu'tezile'nin kaderi inkar ettiğini ve insanın kendi kaderini belirlediğini, Allah'ın mülkünde irade sahibi olmadığını, Yaratıcının irade ettiğinin de meydana gelmediğini görüşünde olduğunu belirtmiş-

⁵ Şehristanî, a.g.e, I/ 61.

⁶ el-Eş'arî, Ebu'l-Hasen, *Makalatü'l-İslamiyyin*, Tah, M. Muhyiddin Abdulhamid, Beyrut, 1995/1416, II./ 218.

⁷ İmam-ı Azam Ebu Hanife, *el-Fıkhu'l-Ekber*, s. 72-73; *el-Fıkhu'l-Ebsat*, s. 46-48, 60 (İmam- Azam'ın Beş Eseri" içinde, trc. Mustafa Öz, İstanbul, 1992); Yazıcıoğlu, M. S., "Fiil" Mad, *DİA*, XIII./ 60.

⁸ Gölcük, Şerafeddin, *Kelam Açısından İnsan ve Fiilleri*, İstanbul, 1979, s. 190,191; Gölcük, Şerafeddin-Toprak, Süleyman, *Kelam*, Konya, 1996, s. 237, 238; Kılavuz, Ahmet Saim, *Anahatlarıyla İslam Akaidi ve Kelama Giriş*, İstanbul, 2007, s. 156.

⁹ Yavuz, Yusuf Şevki, *DİA*, "İbn Kayyim el-Cevziyye" mad. XX/123-124

¹⁰ İbnü'l-Kayyim, kitabında Mu'tezile ismini nadiren kullanır, ancak Kaderiyye ismi ile hem Kaderiyye hem de Mu'tezile'nin kastedildiği anlaşılmaktadır.

tir. Aynı zamanda Mu'tezile'nin, hidayet ve dalaletin insanın kendi elinde olduğunu ileri sürdüğünü, söz konusu iddianın bir sonucu olarak kaderi inkar ettiğini ve bunu da adalet olarak isimlendirdiklerini ifade eder. İbnü'l-Kayyim, Mu'tezile'nin daha sonra mezkûr düşünceleri doğrultusunda Allah'ın sıfatlarını da inkar edip bunu da tevhid diye isimlendirdiğini söyler. Mu'tezile'ye göre adalet; melek, cin ve insanların fiillerinin Allah'ın kudret, irade ve yaratmasının dışında olması, tevhid ise; Allah'a herhangi bir sıfatın izafe edilmemesidir. Onlara göre Allah'ın görmesi, kudreti, hayatı, iradesi ve kelamı yoktur. O, ne konuşmuştur ne de konuşmaktadır. Ne emretmiştir, ne de emretmektedir. Onlara göre söz konusu sesler ve harfler havada yaratılan şeylerdir. İbnü'l-Kayyim, Allah'ın irade ettiği şeyin meydana geldiğini, irade etmediğinin de vuku bulmadığını belirterek, Mu'tezile'ye ait bu düşüncelerin yanlış olduğunu savunur.¹¹

İbnü'l-Kayyim, Cebriyye'nin insanın irade, ihtiyar ve fiillerini tamamen yok saydığını, insanın durumunun onlara göre cansız varlıklara, örneğin rüzgarın önünde sürüklenen bir yaprağa benzetildiğini belirterek bu görüşün de kabul edilemez olduğunu ifade eder. Cebriyye'nin nazarında insan, taat, ma'siyet ve fiillerinde mecburdur. Onlara göre Allah'ın insanlara yönelik emir ve yasakları güç yeti- rilemeyen işlerdir.¹²

İbnü'l-Kayyim, Mutezile ve Cebriyye ile ilgili zikredilen tezleri tenkit ettikten sonra, kadere ilişkin kendi görüşlerini açıklar. O, kaza ve kader anlayışını öncelikle büyük oranda Kur'an ayetleri üzerinde temellendirmeye çalışır. Ancak bazı durumlarda Hz. Peygamber (sav)'in hadislerine de müracaat eder. İbnü'l-Kayyim, konuyla ilgilenen diğer alimlerden farklı olarak, kaza ve kader problemini orijinal diyebileceğimiz tarzda dört mertebede ele alarak her mertebeyi Kur'an ayetleri açısından izah eder. İbnü'l-Kayyim'e göre ilgili mertebeler, kader inancının temelini teşkil eder. İbnü'l-Kayyim kaderi bütün yönleriyle Kur'an ayetlerine referansta bulunarak ortaya koyar ve kaderin tevhidin temeli olduğunu iddia eder.¹³ İbnü'l-Kayyim'in bu ifadelerinden kaderi bir inanç esası olarak kabul ettiği açıkça anlaşılmaktadır.

İbnü'l-Kayyim'e göre kaderin mertebelerinden birincisi; yaratılmadan önce bütün varlıklar hakkında Allah'ın ilim sahibi olması; ikincisi, yaratılmadan önce mahlukatın yazılması; üçüncüsü, yaratılan şeyleri Allah'ın irade etmesi; dördüncüsü ise, var olan her şeyin Allah tarafından yaratılmış olmasıdır.¹⁴ Şimdi İbnü'l-Kayyim'in Kur'an'a göre sınıflandırdığını iddia ettiği bu dört mertebenin ayrıntılarına girebiliriz.

1- ALLAH'IN VARLIKLAR HAKKINDA EZELİ BİLGİYE SAHİP OLUŞU

İbnü'l-Kayyim'e göre kaza ve kader meselesinde birinci mertebe; Allah'ın mahlukatla ilgili ezeli ilmidir. Allah'ın varlıklar hakkında ezeli ilme sahip olduğuna

¹¹ İbnü Kayyimi'l-Cevziyye, *Şifâu'l-Alil fi'l-Mesaili'l-Kada ve'l-Kader ve'l-Hikme ve't-Ta'lil*, Beyrut, ts. s. 4-5.

¹² İbnü'l-Kayyim, a.g.e, s. 5.

¹³ İbnü'l Kayyim, *Şifâu'l-Alil*, s. 80.

¹⁴ İbnü'l-Kayyim, a.g.e, s. 55.

Kur'an'ın bir çok ayeti delalet eder. İbnü'l-Kayyim, konuyla ilgili ayetleri delil gösterirken, sahabi müfessirlerin yanı sıra diğer bazı müfessirlerin görüşlerine de başvurur ve akabinde kendi görüşünü açıklar. *"Şüphesiz ki kıyametin ilmi Allah katındadır. O, yağmurun yağacağını ve rahimlerde olanı da bilir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını ve nerede öleceğini bilmez. Gerçekten Allah her şeyi bilir ve her şeyden haberdardır."*¹⁵ *"Nefsinin arzusunu ilah edinen, Allah'ın (halini) bildiği için saptırdığı, kulağını ve kalbini mühürlediği, gözüne de perde çektiği kimseyi gördün mü?"*¹⁶ İbn Abbas'a (ö. 68/697) göre ayetteki ilim; yaratılmadan önce yaratılacaklar hakkındaki bilgidir, yani Allah'ın indinde var olan bilgidir. İbn Abbas, irade edilen bu iş hakkındaki bilginin Ümmü'l-Kitap'ta bulunduğunu da söyler. Said b. Cübeyr (ö. 95/714) ve Mukatil b. Süleyman (ö. 150/767)'a göre; Allah'ın bu konuda ezeli ilmi mevcuttur. Ebu İshak ez-Zeccac (ö. 311/948)'a göre de Allah, ayette söz konusu edilenlerin yaratılmadan önce sapıtacaklarını biliyordu. Sa'lebî (ö. 427/1030) ve Beğavî (ö. 516/1122) gibi müfessirler de benzer görüşler ortaya koymuşlardır.¹⁷

İbnü'l-Kayyim, söz konusu ayetleri şöyle yorumlar: *"Allah, saptırdığı kimselerin, sapacağını önceden bilmektedir. Onlar, yaratılmaları öncesinde ve sonrasında ıslah olmayacaklarından, saptırılmayı hak etmişler ve Allah tarafından saptırılmışlardır. Dolayısıyla dalalet ehli hidayete erdirilmez. Eğer bunlar hidayete erdirilecek olsaydı o zaman hidayet yerli yerine konulmamış ve hak etmeyen kimselere verilmiş olacaktı ki, bu da Allah'ın hikmetine uygun değildir. Oysa ki Allah her şeyi yerli yerine koymuştur."*¹⁸

İbnü'l-Kayyim'e göre yukarıdaki ayet hayrın ve şerrin konumlarının Allah indinde kimler için tayin edildiğini bildirmekle kaderin önceden var olduğunu göstermektedir. Allah Teâlâ, ilminde, kimlerin küfre uygun olacağını ve onda ısrar edeceğini bildiği için kafirleri dalalette bırakmıştır. Bütün bu meydana gelen şeyler, Allah'ın bunlar hakkında sahip olduğu bilgiler doğrultusunda gerçekleşmektedir.¹⁹ Allah nasıl ki risaleti kimlerin yapabileceğini ve bu lütfu bahşedeceği kimseleri önceden biliyor ve ona göre tayin ediyorsa, hidayete ve dalaletle de kimlerin layık olduğunu daha önceden ilmi ile biliyor, ondan sonraki merhalede takdir ediyor ve ona göre yaratıyor.²⁰ İbnü'l-Kayyim, bütün peygamberlerin ve ilahi kitapların; Allah'ın dilediğini saptırdığı ve dilediğini de hidayete erdirdiği²¹ konusunda ittifak ettiklerini belirterek,²² bu konuda Kur'an'ın birçok ayetini örnek verir: *"Allah kimi hidayete erdirmek isterse onun göğsünü İslam'a açar. Kimi de saptırmak isterse onun da göğsünü göğe çıkıyormuş gibi daraltır. Allah inanmayanlara azabı işte böyle verir."*²³ *"...Allah fasıklar topluluğunu hidayete erdirmez."*²⁴ *"Şüphesiz Allah yalancı ve nankör*

¹⁵ Lokman, 31/34.

¹⁶ el-Câsiye, 45/23.

¹⁷ İbnü'l-Kayyim, *Şifâu'l-Alîl*, s. 56.

¹⁸ İbnü'l-Kayyim, a.g.e, s. 57.

¹⁹ İbnü'l-Kayyim, a.g.e, s. 55, 57, 58, 155.

²⁰ İbnü'l-Kayyim, a.g.e, s. 55, 57, 58.

²¹ Fâtır, 35/8; ez-Zümer, 39/36, 37.

²² İbnü'l-Kayyim, a.g.e, s. 118.

²³ el-En'am, 6/125.

²⁴ es-Saff, 61/5.

olanları doğru yola iletmez.”²⁵ İbnü'l-Kayyim, hidayet ve dalaletin Allah tarafından olduğunu, yani bunların Allah'ın fiili olup kulun fiili olmadığını, hidayete ulaşma ve dalalete düşmenin ise kulun fiili ve kesbi olduğunu açıklar.²⁶

İbnü'l-Kayyim; Allah'ın ezeli ilminde hidayet ve dalaletin insanlar için önceden belirlendiğini, bütün bunların Allah'ın bilgileri doğrultusunda meydana geldiğini, yani kaderin önceden var olduğunu ileri sürmektedir. İbnü'l-Kayyim'in bu görüşü Cebriyye'nin, “İnsanın önceden belirlenen kader dışında herhangi bir irade ve seçme hürriyeti yoktur” görüşünden öteye gitmemektedir. İbnü'l-Kayyim'in bu görüşü kendisinin insan fiillerini temellendirmeye çalışırken ortaya koyduğu fikirlerle de tam mutabık görünmemektedir. İnsan fiilleri hususunda İbnü'l-Kayyim; “Allah insanda bir eylemde bulunma iradesi (sebe) yaratır ve bu, insan fiillerinin nedeni olur” diyor.²⁷ Başka bir yerde ise şunları söylüyor: “İnsanın irade ettiği şeyin meydana gelmesi için Allah'ın o şey hakkında hususi iradesine ihtiyaç yoktur.”²⁸ Burada insana bir hürriyet tanıyan İbnü'l-Kayyim, kaderin önceden tespit edildiğini söylemekle bir anlamda kendisiyle çelişmektedir. İbnü'l-Kayyim, ayrıca “İnsan fiillerinde kesb sahibidir” diyerek zaman zaman Matüridi görüşe yaklaşmıştır. Ancak bütün olarak bakıldığında İbnü'l-Kayyim'in Kur'an ayetlerini tefsirinden cebre yakın bir anlayışın ortaya çıktığını görmek mümkündür.

İb Kayyim'in yukarıda zikrettiği “...Allah fasıklar topluluğunu hidayete erdirmez.”²⁹ “Şüphesiz Allah yalancı ve nankör olanları doğru yola iletmez.”³⁰ vb. ayetler, doğruyu ancak Allah'ın göstereceğini,³¹ Allah'ın doğruyu göstermekle ve peygamber göndermekle insanlara iyilikte bulunduğunu³² ve peygamber göndermeden hiçbir kimseye azab etmeyeceğini³³ açıklayan ayetlerin ışığında düşünüldüğünde hidayet ve dalalet konusunda insanın iradesine yer verildiği anlaşılacaktır. Bu da, Allah'ın insana verdiği irade hürriyetinin onun hidayete ermesinde veya dalalete düşmesinde etkin bir durumda olduğunu gösterir.³⁴

İbnü'l-Kayyim, Allah Teala'nın peygamberlerin durumunu daha önceden bildiğine dair Kur'an ayetlerinden örnekler verir; “Ve hiç şüphesiz, daha önce İbrahim'e de doğru yolu göstermiştik. Biz onu biliyorduk.”³⁵ Burada İbnü'l-Kayyim, “daha önce” lafzı ile peygamberlerin henüz bulūğdan önceki çocukluk dönemlerinin ve daha önceki hallerinin Allah tarafından bilinip takdir edildiğini söyler. İbnü'l-Kayyim, Zemahşeri'nin (ö. 538/1144) şöyle dediğini nakleder: Allah'ın ilminin manası şudur: Peygamberlerin başlangıçtan itibaren durumları ve sırları, onların, Allah'ın razı olduğu ve övdüğü sıfatları ve ayrıca onların peygamberliğe ehil ve has

²⁵ ez-Zümer, 39/3; Ayrıca bkz. İbrahim, 14/ 27; el- Gafır, 40/ 35; er-Rûm, 30/ 59; en-Nisâ, 4/155.

²⁶ İbnü'l-Kayyim, a.g.e, s. 117.

²⁷ İbnü'l-Kayyim, Şifâu'l-Alîl, s. 244

²⁸ İbnü'l-Kayyim, a.g.e, s. 233

²⁹ es-Saff, 61/5.

³⁰ ez-Zümer, 39/3; Ayrıca bkz. İbrahim, 14/ 27; el- Gafır, 40/ 35; er-Rûm, 30/ 59; en-Nisâ, 4/155.

³¹ Bkz. Al-i İmrân, 3/20,101; el-Maide, 5/116; el-En'âm, 6/71; el-A'râf,7/43,52

³² el-Bakara,2/213; Al-i İmrân, 3/164; İbrahim, 14/11; es-Sebe, 34/50; en-Nûr, 24/21

³³ el-İsrâ, 17/15; el-Gafır, 40/22; Muhammed, 47/9

³⁴ Bu konuda geniş bilgi bkz. Akbulut, Ahmet, *Sahabe Devri Siyasi Hadiselerinin Kelami Problemlere Etkileri*, İstanbul, 1992, s. 332 vd.

³⁵ el-Enbiyâ, 21/51.

kılınmalarının Allah tarafından bilinmesidir. Bu, birisinin ahlakî durumunu bilen kişinin; “Ben falanı biliyorum” demesi gibidir ki bu kelam, o kişiye ait ahlakî güzel-likleri ifade eder.³⁶ Nitekim Allah şöyle buyurmuştur: “...Allah, elçilik görevini kime vereceğini daha iyi bilir...”³⁷

İbnü'l-Kayyim'e göre Allah Teâlâ yarattıklarından kimi seçeceğini ve onlardan hangisinin sapkınlığa düşeceğini bilir. O, övülen sonuçlar ve büyük gayeler açısından işlerinde ve koyduğu esaslarda alîm ve hakîmdir. Nitekim Allah şöyle buyurur: “Savaş, hoşunuza gitmediği halde, size farz kılındı. Olur ki, bir şey sizin için hayırlı iken, siz onu hoş görmezsiniz. Yine olur ki; bir şey sizin için kötü iken, siz onu seversiniz. Allah bilir, siz bilmezsiniz”.³⁸ Ayette belirtildiği üzere Allah, kulları için emrettiği şeylerde hangi maslahatların olduğunu ezeli bilgisiyle bilmiş ve ondan sonra onları emretmiştir. İnsanlar, hakkında bilgi sahibi olmadıkları için başlarına gelen bir durumdan hoşlanmamakta, aynı şekilde yine bilgi sahibi olmadıklarından dolayı kendileri için kötü olacak olan bir duruma sevinebilmektedirler. Yukarıdaki ayet, insanların nefislerine ağır gelse de Allah'ın emirlerine uymaları gerektiğini vurgulamaktadır. Hz. Peygamber (sav) istihare konusundaki hadisinde şöyle buyurmaktadır: “... Allah'ım sen takdir edersin, ben edemem; Sen bilirsin ben bilemem; şüphesiz Sen gaybi bilersin. Ey Allah'ım bu iş dinim, yaşayışım için hayırlı olacaksa onu benim için takdir et, kolay kıl ve mübarek eyle. Eğer dinim, yaşayışım, akıbetim ve işlerim için kötü olacaksa onu benden uzaklaştır, beni de ondan uzaklaştır. Hayır nerede ise bana onu nasip et, sonra beni onunla hoşnut et.”³⁹ Hz. Peygamber' in (sav) ilgili hadisinden anlaşıldığı üzere insan kendisi için yararlı ve zararlı olacak şeylerde kendisine öğretilenden ve verileden başka bilgi ve güç sahibi değildir.⁴⁰

İbnü'l-Kayyim'e göre Allah Teâlâ, hayır ve şer olarak meydana gelecek olan bütün şeyleri gökler ve yer yaratılmadan önce ilmi ile ihata etmiş, onları takdir etmiş ve kendi nezdinde yazmıştır. Nitekim Kur'an'da şöyle buyrulmuştur: “Bilmez misin ki, şüphesiz Allah gökte ve yerde ne varsa hepsini bilir. Muhakkak ki bunların hepsi bir kitapta (Levh-i Mahfuz'da) dır. Şüphesiz ki Allah'a göre bu çok kolaydır.”⁴¹ İbnü'l-Kayyim, Allah'ın yaratmadan önce insanların hal ve amellerinin hepsini bildiğini belirterek, bu ilim safhasından sonra Allah'ın, malumu olduğu üzere onların amellerinin ortaya çıkması için onları yarattığını ve onları, ilmine uygun olarak, sonuçta mükâfata nail ya da cezaya müstahak olmaları için, emir ve yasak, hayır ve şer hususlarında imtihana tabi tuttuğunu söyler. “İnsanların hangisinin daha güzel amel işlediğini denemek için biz yeryüzündeki şeyleri ona bir zînet yaptık.”⁴² “O, hanginizin daha güzel amel yapacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratandır...”⁴³ Bu ve buna benzer ayetlerde, Allah Teâlâ, hayatı ve ölümü, emir ve nehiyler hususunda insanı imtihan etmek için yarattığını haber veriyor. Ayetlerde Allah'ın haber

³⁶ İbnü'l-Kayyim, *Şifâu'l-Alîl*, s. 62.

³⁷ el-En'am 6/124, Bu hususta diğer ayetler için bkz. ed-Duhân, 32; Al-i İmrân, 3/33; el-Enbiyâ, 21/81.

³⁸ el-Bakara, 2/216.

³⁹ Buhârî, Teheccüd, 25; Da'avât, 48; Tevhîd, 10.

⁴⁰ İbnü'l-Kayyim, a.g.e, s. 62, 63.

⁴¹ el-Hacc, 22/70.

⁴² el-Kehf, 18/7.

⁴³ el-Mülk, 67/2.

verdiği şeyler, Allah'ın kendi ilminin gereği olarak meydana gelecektir. Burada bütün insanlar, cinler ve kıyamete kadar yaşayacak olan herkesin devam edecek olan imtihanı söz konusudur.⁴⁴

2- ALLAH'IN VARLIKLAR ALEMİNİ ÖNCEDEN YAZMIŞ OLMASI

İbnü'l-Kayyim, varlıklar aleminde mevcut olan şeylerin Allah'ın bilgisi dahilinde "Ümmü'l-Kitap" ta yazıldığını ve buna göre varlıkların meydana geldiğini, insan fiil ve davranışlarının da yazılan bu kadere göre gerçekleştiğini belirtmektedir. O, diğer mertebelerde olduğu gibi bu hususun da Kur'an ayetleri ile sabit olduğunu belirtir ve konuyla ilgili şu ayetleri delil gösterir: *"And olsun, Zikir'den sonra Zebur'da da, yeryüzüne muhakkak benim iyi kullarım varis olacaktır, diye yazmıştık."*⁴⁵ İbnü'l-Kayyim'e göre buradaki Zebur'dan maksat, Hz. Davud'a gelen Zebur değil, vahiyyle gelen bütün ilahi kitaplardır. Zikir ise Allah'ın indindeki "Ümmü'l-Kitap"tır. Arz, dünyadır. Salih kullar ise Hz. Muhammed (sav)'in ümmetidir.⁴⁶

İbnü'l-Kayyim, 'Zikir' olarak bildirilen ilk kitap için Hz. Peygamber'in (sav) hadisinde şöyle denildiğini nakleder: "Allah vardı ve O'ndan başka bir şey yoktu, O'nun arşı suyun üzerinde idi ve 'Zikir' de her şeyi yazdı."⁴⁷ Nazil olan kitaplar için de Kur'an ayetlerinde şöyle buyrulmaktadır: *"Senden önce de kendilerine vahyettiğimiz birtakım erkekleri peygamber olarak gönderdik. Eğer bilmiyorsanız ilim sahiplerine sorun."*⁴⁸ *"(O peygamberleri) Apaçık belge ve kitaplarla gönderdik. İnsanlara kendilerine indirilene açıklaman ve onların da (üzerinde) düşünmeleri için sana bu Zikri indirdik."*⁴⁹ Yani açık ayetlerle bildirdik, içinde hidayet ve nur olan kitaplarla gönderdik. Hz. Muhammed (sav)'den önceki peygamberlere gönderilen zikirden maksat Tevrat ve İncil'dir. Hz. Muhammed (sav)'e gönderilen zikirden maksat ise Kur'an'dır. İbnü'l-Kayyim bu ayetlerden; Allah'ın ilminin yaratılıştan önce, yazmasının ise ilminden sonra olduğunun anlaşıldığını belirtiyor.⁵⁰

İbnü'l-Kayyim'in varlıkların önceden yazıldığına dair örnek verdiği ayetlerden bir diğeri şudur: *"Şüphesiz biz, ölüleri mutlaka diriltiriz. Onların yaptıklarını ve bıraktıkları eserlerini yazarız. Biz, her şeyi apaçık bir kitapta (Levh-i Mahfuz) bir bir kaydetmişizdir."*⁵¹ İbnü'l-Kayyim'e göre burada iki yazım arası birleştirilmiştir. Birincisi, meydana gelmeden önceki kulların amelleri için olandır. Diğeri ise amellerle beraber olan yazımdır. Allah, öldükten sonra onları dirilteceğinden haber vererek, onların amellerinin mükâfatlandırılacağını ve bu konuda daha önceden Allah'ın onu yazdığına dikkat çekiyor. İbnü'l-Kayyim'in nakline göre İbn Abbas, ayette geçen "Asarahum" (eserlerini) kavramına kulların hayır ve şer adına yaptıkları anlamını vermiştir.⁵² Yine İbn Abbas'a göre ayetteki "İmamun mübin" (Apaçık ki-

⁴⁴ İbnü'l-Kayyim, *Şifâu'l-Alil*, s. 65,66.

⁴⁵ el-Enbiya, 21/105.

⁴⁶ İbnü'l-Kayyim, a.g.e, s.73.

⁴⁷ Buharî, Bed'ü'l-halk, 35.

⁴⁸ en-Nahl, 16/43; el-Enbiyâ, 21/7.

⁴⁹ en-Nahl, 16/44.

⁵⁰ İbnü'l-Kayyim, a.g.e, s.73.

⁵¹ Yâsin, 36/12.

⁵² İbnü'l-Kayyim, *Şifâu'l-Alil*, s.74.

tap/levh-i Mahfuz) den maksat; Levh-i Mahfuz'dur. O, kitapların anasıdır, o her şeyin yazıldığı zikirdir. Levh-i Mahfuz, meydana gelmeden önce Allah tarafından yazılan kulların fiillerini, amellerini ve diğer özelliklerini içermektedir.⁵³

İbn Abbas'ın Levh-i Mahfuz hususunda tefsir ettiği diğer bir ayet şudur: *"Şüphesiz o, katımızda bulunan Ana Kitap (Levh-i mahfuz)'dadır. Çok yücedir, çok hikmetlidir."*⁵⁴ İbn Abbas'a göre ayette zikredilen "Ümmü'l-kitap"tan maksat Levh-i mahfuz'dur. Mukatil ise şöyle der: Levh-i Mahfuz, asıl kitabın nüshasıdır. Ümmü'l-Kitap ise asıl kitaptır. Ve o, her şeyin yazılı olduğu ana kitaptır. Kur'an, gökler ve yer yaratılmadan önce Allah tarafından Levh-i mahfuzda yazılmıştır.⁵⁵ *"Hayır o, şanı yüce bir Kur'an'dır. O korunmuş bir levhada (Levh-i mahfuz'da)dır"*⁵⁶ ayetlerinde bildirildiği üzere Kur'an, önceden Levh-i mahfuz'da yazılmıştır. İbnü'l-Kayyim'e göre Sahabe, Tabiin ve Ehl-i sünnet'in tamamı, kıyamete kadar olacak her şeyin Ümmü'l-Kitap'ta yazıldığında ittifak etmişlerdir. Kur'an, Allah'ın yarattığı ve söylediği şeylerin, Ümmü'l-Kitap'ta ve Levh-i Mahfuz'da yazıldığına işaret etmektedir. *"Ebu Leheb'in elleri kurusun"* kelamı, Ebu Leheb var olmadan önce Levh-i Mahfuz'da yazılmıştı.⁵⁷

İbnü'l-Kayyim Kur'an'ın diğer bazı ayetlerini de delil getirerek, Allah'ın bütün varlıkları, fiil ve olayları Levh-i Mahfuz'da yazdığını zikreder. *"Allah'a karşı yalan uyduran veya O'nun ayetlerini yalanlayanlardan daha zalim olan kimdir? İşte onlara kitaptan payları erişir..."*⁵⁸ Said b. Cübeyr, Mücahid ve Atiyye el Kûfi (ö. 111/729)'ye göre onlara Kitap'tan ulaşan şey; onların Kitap'ta yazılmış olan kötü ve iyi davranışlarının sonuçlarıdır. *"Allah, bir kısmına hidayet etti, bir kısmını da saptırdı. Çünkü onlar Allah'ı bırakıp şeytanları dost edinmişlerdi. Kendilerinin de doğru yolda olduklarını sanıyorlardı."*⁵⁹ İbn Abbas'a göre bu ayette bildirildiği gibi şekavet ehli, Kitap'ta kendileri için yazılan şeyi yaşarlar. Ona göre, onlar için olan şey, Levh-i Mahfuz'da yazılmıştır. Şekavet ehli, Levh-i Mahfuz'da kendileri için yazılmış olan şekavetleri ve bunun sonuçlarını yaşarlar.⁶⁰ Ebû Şaşa Cabir b. Zeyd (ö. 93/711), Rebi' b. Enes (ö. 140/758) ve Kurtubî (ö. 671/1273)'ye göre insanlar kendileri için Levh-i Mahfuz'da yazılan rızık, amel ve ömrü yaşarlar. *"İşledikleri her şey ise kitaplarda kayıtlıdır."*⁶¹ Müfessir Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 115/733)'a ve Mukatil'e göre bu ayette de belirtildiği üzere her şey Allah tarafından daha önceden Levh-i Mahfuz'da yazılmıştır.⁶²

İbnü'l-Kayyim, var olan her şeyin Allah'ın bilgisi dahilinde "Ümmü'l-Kitap"ta yazıldığını ve buna göre varlıkların meydana geldiğini, insan fiil ve davranışlarının da yazılan bu kadere göre gerçekleştiğini Kur'an ayetleriyle delillendirmeye çalışmıştır. Ancak Allah Teala'nın ezeli bilgisi dahilinde varlıklar hakkındaki

⁵³ İbnü'l-Kayyim, a.g.e, s.74, 75.

⁵⁴ ez-Zuhruf, 43/4

⁵⁵ İbnü'l-Kayyim, a.g.e, s.76, 77.

⁵⁶ el-Burûc, 85/22.

⁵⁷ İbnü'l-Kayyim, a.g.e, s.77.

⁵⁸ el-A'râf, 7/37.

⁵⁹ el-A'râf, 7/30.

⁶⁰ İbnü'l-Kayyim, Şifâu'l-Alîl, s. 77.

⁶¹ el-Kamer, 54/52.

⁶² İbnü'l-Kayyim, a.g.e, s. 78.

bilgilerin yazılmış olması insanın fiil ve eylemlerinde bir zorunluluk altında olmasını gerektirmez. Burada iki hususa dikkat çekmekte yarar vardır. Birincisi, insan ile diğer varlıları ayırmak gerekir. Çünkü insan irade sahibi bir varlıktır. Diğer varlıklarda irade yoktur. Dolayısıyla insan dışındaki varlıklar ile insan hakkındaki takdir ayrı düşünölmelidir. İkinci husus ise insan hakkında "Levh-i Mahfuz" da yazılanların insanın iradesini cebr altında bırakacak bir mahiyette değil, insan insanın fiillerinde irade ve inisiyatif kullanabilecek bir konumu barındıracak bir mahiyette olmasıdır. Aksi takdirde Allah'ın peygamber göndermesinin bir anlamı kalmayacak ve insan için öngörölen ceza, mükâfat, dua ve niyazlar anlamsız hale gelecektir. Kaldı ki kitabının bir yerinde İbnü'l-Kayyim, "Allah isterse takdir edilen ve yazılan kaderin hilafına olacak şeyler meydana gelebilir" demektedir⁶³ ve İbnü'l-Kayyim'in bu ifadeleri yukarıda zikredilen görüşleriyle tutarsızlık arz etmektedir.

3- ALLAH'IN VARLIKLAR ALEMİ HAKKINDAKİ MEŞİET VE İRADESİ

İbnü'l-Kayyim'e göre kainattaki varlıkların tamamı Allah'ın meşieti ve iradesi doğrultusunda meydana gelirler. O'nun meşietinin ve iradesinin dışında her hangi bir olayın veya insan fiilinin gerçekleşmesi mümkün değildir. Allah'ın dilediği olur, dilemediği olmaz. İbnü'l-Kayyim'e göre bu, tevhid'in ancak onunla kaim olacağı temel direktir. Bütün Müslömanlar, Allah'ın dilediğinin olacağına, dilemediğinin de olmayacağına ittifak halindedirler. Buna muhalefet edenler Allah'ın dilemediğinin meydana geleceğini caiz görmüşlerdir. Oysa Kur'an bunların iddialarını geçersiz kılan ayetlerle doludur.⁶⁴

İbnü'l-Kayyim, Allah'ın ilmi ve yazması hususlarında olduğu gibi O'nun meşiet ve iradesi konusunda da Kur'an ayetlerini delil olarak alır: *"De ki, ey mülkün sahibi Allah'ım! Mülkü dilediğine verirsin, dilediğinden de alırsın. Dilediğini güçlü dilediğini zelil edersin. İyilik senin elindedir. Evet, Sen her şeye gücü yetensin."*⁶⁵ *"De ki, Allah'ın dilemesi dışında, ben kendime ne bir yarar sağlayabilir ne de bir zarar verebilirim..."*⁶⁶ *"Oysa Rabbin dileyseydi, yeryüzündekilerin hepsi inanırdı. İnanmaları için, insanları sen mi zorlayacaksın?"*⁶⁷ *"Rabbimiz, sizi daha iyi bilir, dilerse size merhamet eder ve dilerse sizi cezalandırır. Biz seni kendilerinden sorumlu olarak göndermedik."*⁶⁸ *"...Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz."*⁶⁹

İbnü'l-Kayyim'e göre söz konusu ayetler ve Kur'an'ın diğer birçok ayeti,⁷⁰ insan fiilleri, hidayet ve dalaletleri konusunda Allah'ın meşietini inkar edenleri reddetmektedir. Allah, olan ve olmayan her şeyin O'nun dilemesiyle meydana geldiğini haber verir. Bazen, eğer Allah isterse meydana gelenin tersini meydana

⁶³ Bkz. İbnü'l-Kayyim, a.g.e, s. 80, 83

⁶⁴ İbnü'l-Kayyim, *Şifau'l-Alil*, s. 80; Kur'an ayetleri için bkz. el-Bakara, 2/253; Al-i İmran, 3/40; en-Nisa, 4/133; el-En'am, 6/35, 112; Yunus, 10/99; Hud, 11/118; es-Secde, 32/13; Muhammed, 47/4; el-İsra, 17/86; eş-Şura, 42/24

⁶⁵ Al-i İmrân, 3/26.

⁶⁶ Yunus, 10/ 49.

⁶⁷ Yunus, 10/ 99.

⁶⁸ el-İsrâ, 17/ 54.

⁶⁹ el-İnsan, 76/ 30.

⁷⁰ Bkz. Bakara, 2/20, 70; Al-i İmrân, 3/24, 26, 40; en-Nisâ, 4/133; el-En'âm, 6/12, 35, 80, 83,133; el-A'râf, 7/89, 155 vb.

getireceğini bildirir. Ve eğer O isterse takdir edilen ve yazılan kaderin hilafına olacak şeylerin meydana geleceğini, kendisine asi olunamayacağını, dilerse bütün insanları bir ümmet olarak hidayet üzere yaratacağını zikreder.⁷¹ Bunlar da gösteriyor ki, meydana gelen bütün hadiseler Allah'ın meşietiyedir. Meydana gelmeyen şeyler için ise Allah'ın meşieti söz konusu değildir. İbnü'l-Kayyim'e göre bu, rububiyetin hakikatidir ve Allah'ın yaratmasının anlamıdır. O'nun meşieti olmaksızın yaratmanın, rızkın, ölümün, hayatın, dalalet ve hidayet, saadetin, şekavetin olmayacağını ifadesidir. Çünkü O'ndan başka malik, müdebbir ve Rab yoktur.⁷² Nitekim Allah şöyle buyuruyor; *"Rabbin dilediğini yaratır."*⁷³ *"Onu dilediği şekilde biçimlendirdi."*⁷⁴ *"Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır. Dilediğini yaratır, dilediğine kız, dilediğine de erkek çocuklar bağışlar, ya da hem erkek, hem de kız çocuklar olmak üzere çift verir ve dilediğini de kısır kılar. O, bilendir, gerçekten gücü yetendir."*⁷⁵ Hz. Peygamber (sav) de bir hadisinde Allah'ın iradesi için şöyle buyurur: "Allah dilediği zaman ruhlarınızı alır, dilediği zaman onları verir."⁷⁶

Ayrıca İbnü'l-Kayyim, bilinmesi halinde birçok problemin halledileceğini belirttiği bir hususa dikkat çekmektedir: Allah için hem 'halk' hem de 'emr' (irade) söz konusudur. Onun emri (iradesi) iki türdür: Birincisi, kevnî ve kaderî irade; ikincisi, dinî ve şer'î iradedir. O'nun iradesi, yaratması ve emr'ine ilişkindir. Böyle olunca Allah'ın meşieti, O'nun razı olduğu ve olmadığı şeylere ilişkin olur ve bu anlamda her şey O'nun meşieti kapsamına girer. Buğz etmesine rağmen Allah'ın İblis'i, şeytanları, kafirleri, böbürleneni ve hoş olmayan fiilleri yarattığı gibi. Allah'ın meşieti bunların hepsine şamildir. Ancak Allah'ın muhabbeti ve rızası, resulleri vasıtası ile emrettiği şeylerle ilgili olan; meleklerin, peygamberlerin ve mü'minlerin itaati gibi amellere ilişkindir. Bunlar Allah'ın muhabbeti ve rızasına mütealliktir ve O'nun meşietiyi meydana gelirler. Küfür, fiske, isyan gibi kötü fiiller ise Allah'ın meşieti kapsamında meydana gelmiş olmalarına rağmen, bunlar hakkında Allah'ın muhabbeti ve rızası yoktur. İbnü'l-Kayyim, bunlar böyle bilindiği zaman; *"...Kullarının inkar etmesine razı olmaz."*⁷⁷, *"...Allah size kolaylık diler zorluk dilemez..."*⁷⁸ *"...Allah bozgunculuğu sevmez"*⁷⁹ gibi ayetlerin kader kavramı içinde bir çelişkiye düşmeden dile getirir.⁸⁰

İbnü'l-Kayyim Allah'ın meşieti ve iradesi başlığı altında önemli bir hususu belirtmektedir. Bu husus; Allah dilediğinde, takdir edilen ve yazılan kaderin hilafına bazı şeylerin meydana geleceğidir. Bu durumda insanların hür iradeye sahip olduğu, istek ve arzuları doğrultusunda tercihlerde buldukları, dolayısıyla kendi fiillerinin gerçekleştiricisi olarak mükâfat veya cezaya müstahak olacakları görüşü de teyid edilmiş olur.

⁷¹ İbnü'l-Kayyim, a.g.e, s. 80-83.

⁷² İbnü'l-Kayyim, a.g.e, s. 83.

⁷³ el-Kasas, 28/68.

⁷⁴ el-İnfitâr, 82/8.

⁷⁵ eş-Şura, 42/ 49, 50.

⁷⁶ Buhârî, "Mevakîtu's-salât", 35, Tevhîd, 31.

⁷⁷ ez-Zümer, 39/7.

⁷⁸ el-Bakara, 2/185.

⁷⁹ el-Bakara, 2/205.

⁸⁰ İbnü'l-Kayyim, *Şifâu'l-Alil*, s. 89.

4- ALLAH'IN İNSANIN FİİL VE AMELLERİNİ YARATMASI

İbnü'l-Kayyim, Allah'ın fiilleri yaratmasını kaza ve kaderin dördüncü mertebesi olarak kabul eder. Ona göre insan fiilleri kaza ve kader çerçevesinde Allah tarafından yaratılır, insan ise bunları gerçekleştirir. İbnü'l-Kayyim konuyla ilgili Mutezile ve Cebriyye'nin görüşlerini aktarır ve onların bu konudaki fikirlerini tenkit eder.

Burada şunu belirtmek gerekir ki İbnü'l-Kayyim Cebriyye'nin fikirlerini şiddetle tenkit etmesine rağmen ifadelerinde kendisi de cebri anlayıştan tamamen uzak kalamamıştır. Mutezile'yi tenkit ettiği durumlarda ise zaman zaman Mu'tezile'ye hak verir söylemler kullanmaktan kendini alamamıştır. Denilebilir ki İbnü'l-Kayyim ne Allah'ın mutlak ilim ve iradesinden ne de insan iradesinden vazgeçmek istemezken birçok defa çelişkili durumlara düşmekten kurtulamamıştır.

İbnü'l-Kayyim'in Mu'tezile'ye yönelttiği hususlardan birisi şudur: Mutezile, meleklerin, peygamberlerin ve mü'minlerin taat ve ibadetlerini, Allah'ın rububiyetinin, meşietinin ve yaratmasının dışına çıkarmakta ve bahse konu olan fiillerin, Allah'ın meşieti ve kudreti kapsamında değil canlıların kendi fiilleri olduğunu iddia etmektedir. Mutezile bütün canlıların işlerini kendi ihtiyarları ile yaptıklarını iddia eder. Onlara göre Allah Teâlâ, sapmış olanı hidayete erdiremez, hidayete ereni saptıramaz. Müslümanı Müslüman, kafiri kafir, namaz kılanı musalli yapmayı takdir etmez. Bunlar, Allah'ın takdiri ile değil kendi irade ve güçleri ile olmaktadır.⁸¹ İbnü'l-Kayyim'e göre Mutezile; Allah'ın insan fiillerinin yaratıcısı olmadığı hususunda ittifak etmiştir.⁸² Oysaki Kur'an, diğer ilahi kitaplar, sünnet ve akıl, Mutezile'nin görüşlerini geçersiz kılar.

İbnü'l-Kayyim, Mutezile'nin zikredilen konudaki fikirlerine karşılık, Cebriyye'nin görüşünün de yanlış görüş olduğunu belirtir. Cebriyye'ye göre insanlar fiillerinde mecburiyet altındadırlar. İnsanların fiillerinde iradelerinin bir tesiri yoktur. Bütün fiiller aynı ile Allah'ın fiilleridir. Cebriyye'ye göre fiiller kullara ancak mecazen nispet edilebilir.⁸³ Cebriyye'ye göre hakiki anlamda kâdir ve fâil olan Allah'tır. Allah'tan başka gerçek anlamda fâil ve kâsib yoktur.⁸⁴ İbnü'l-Kayyim, Cebriyye'nin görüşleri kapsamında şunu da belirtir. Allah kulunun fiilinden dolayı değil de kendi fiili olarak onu cezalandırabilir ve ebediyen cehennemde bırakabilir. İbnü'l-Kayyim'e göre Cebriyye'nin bu görüşleri, bütün peygamberlerin söylediklerine, ilahi kitaplara, akli delillere, fıtrat ve bedihiyyata aykındır.⁸⁵

İbnü'l-Kayyim, insan fiilleri konusunda Eş'ari'nin görüşlerini de eleştirmiştir. Eş'ari'ye göre insanın fiilleri hakiki anlamda Allah'ın fiilleridir⁸⁶ ve sadece Allah'ın takdiriyle meydana gelirler.⁸⁷ İnsanın fiil sahibi olması mecazidir.⁸⁸ Fiil ve

⁸¹ İbnü'l-Kayyim, *Şifâu'l-Alîl*, s. 91.

⁸² İbnü'l-Kayyim, a.g.e, s. 94.

⁸³ İbnü'l-Kayyim, a.g.e, s. 91, 149.

⁸⁴ İbnü'l-Kayyim, a.g.e, s. 93, 94.

⁸⁵ İbnü'l-Kayyim, a.g.e, s. 91, 149.

⁸⁶ İbnü'l-Kayyim, a.g.e, s. 93.

⁸⁷ İbnü'l-Kayyim, a.g.e, s. 242.

⁸⁸ İbnü'l-Kayyim, *Şifâu'l-Alîl*, s. 93.

fiilin sıfatı sadece Allah'ın kudretiyle meydana gelir. Ne fiilde ne de fiilin sıfatında insanın kudretinin tesiri yoktur.⁸⁹

İbnü'l-Kayyim, Kelam ilminin anlaşılması imkansız meseleler olarak vasfettiği Ebu Haşim'in (ö. 321/933) "Hal Nazariyesi", Nazzam'ın (ö. 230/845) "Tafra"sı ile beraber Eş'ari'nin "Kesbi" ni de sayarak Eş'ari'nin kesb anlayışını kapalı ve anlaşılması imkansız fikirler kapsamında görür.⁹⁰ Eş'ari'nin kesb anlayışı kapsamında insan fiilinin insana mecazen isnad olunabileceği yönündeki görüşüne karşılık, İbnü'l-Kayyim; insan fiillerinin yaratma olarak gerçek anlamda Allah'a, onları gerçekleştiren olarak da gerçek anlamda insana ait olduğunu söylemiş ve böylece Eş'ari'nin görüşünü kabul etmediğini ortaya koyarken bu hususta Matüridiliğin görüşünü benimsemiş olmaktadır.⁹¹

İbnü'l-Kayyim'in görüşlerini eleştirdiği bir diğer Ehl-i sünnet alimi ise Kadı Ebû Bekr el-Bâkılânî (ö. 403/1013)'dir. İbnü'l-Kayyim, insan fiilleri hususunda Bâkılânî'nin görüşünü şöyle aktarır: "İnsanın kudreti eğer fiilin oluşuna tesir etmezse onun sıfatlarından birinde tesir eder. Bu sıfat kesb adını alır. Bu da emir, nehiy, sevab ve cezaya ilişkin olur. Taat ve masiyetten olan hareketler meydana gelme açısından müşterektirler, ancak biri diğerinden taat ve masiyet olma yönünden ayrılır. Hareketin zatı ve oluşu Allah'ın kudret ve yaratmasıyla olur. Onun taat ve masiyet olması ise kulun kudret ve tesiriyle olur."⁹² Bâkılânî hareketin insanın kudretiyle değil, sadece Allah'ın kudretiyle meydana geldiğini iddia eder. Fiilin namaz, hac, zina veya hırsızlık olması insanın kudretiyledir.⁹³ Bu da kulun kudreti ve ihtiyarını kullanmasıyla olmaktadır.⁹⁴ İbnü'l-Kayyim, Bâkılânî'nin bu görüşlerinin yetersiz olduğunu belirterek şöyle tenkit eder: Kulun hareketinin taat veya masiyet olarak Allah'ın emrine uygun veya aykırı olması kulun kudret ve ihtiyarıyla ilgili ise bu, kulun kesbi olur. Eğer hareket kulun ihtiyarı ile değilse o takdirde bu durum kul için bir kesb oluşturmaz.⁹⁵

İbnü'l-Kayyim başka bir yerde de Bâkılânî'nin görüşünü şöyle eleştirir: "Hareketin sıfatı eğer varlığa ilişkin bir güç ise o zaman onun kudreti var olma işinde tesir etmiştir ve bu durumda da onun kudreti hareketin bizatihi kendisinin dışında değildir. Eğer hareketin sıfatı yokluğa ilişkin bir güç ise o zaman onun kudreti varlığa değil, yokluğa ilişkin olur. Bu da imkansızdır, çünkü kudretin tesiri tamamen yoklukla ifade edilemez."⁹⁶

İbnü'l-Kayyim'e göre bütün mevcudat, cevherler ve fiiller Allah'ın kudretini ispat etmektedir. Var olan her şey Allah'ın meşietiyile meydana gelir. Bütün varlıklar için önceden Allah'ın kaderi vardır. İnsanlar, Allah'ın takdiri ve kazası üzere fiillerini gerçekleştirirler ve onlar kendi başlarına irade etmezler. İnsanlar ancak Allah'ın meşietinden sonra fiillerini gerçekleştirirler. Allah'ın dilediği olur, dileme-

⁸⁹ İbnü'l-Kayyim, a.g.e, s. 242, 247.

⁹⁰ İbnü'l-Kayyim, a.g.e, s. 92.

⁹¹ Bkz. İbnü'l-Kayyim, a.g.e, s. 95, 96.

⁹² İbnü'l-Kayyim, a.g.e, s. 92.

⁹³ İbnü'l-Kayyim, a.g.e, s. 242, 247.

⁹⁴ İbnü'l-Kayyim, a.g.e, s. 91-92.

⁹⁵ İbnü'l-Kayyim, a.g.e, s. 92.

⁹⁶ İbnü'l-Kayyim, a.g.e, s. 247.

diği de olmaz. Allah'ın ilmi, takdiri, meşiet ve yaratması vardır. Bütün güç ve kudret Allah'a aittir. İbnü'l-Kayyim'e göre insanların fiillerini yapmaları da terk etmeleri de Allah'ın iradesiyledir, insanların iradesiyle değildir.⁹⁷

İnsan fiillerinin Allah tarafından yaratıldığı hususu çerçevesinde, İbnü'l-Kayyim'e göre Allah'ın hidayete erdirdiğini kimse saptıramaz, saptırdığını da kim senin hidayete erdiremez. Ona göre Allah Müslümanı Müslüman, kafiri kafir yapar. O, namaz kılanı musalli, hareketliyi hareketli kılar. O, kullarını karada ve denizde yürütür. O yürütendir, kul yürüyendir. O hareket ettirendir, kul hareketlenendir. O mukimdir, kul kaimdir. O, hidayet edendir, kul hidayete erendir. O yedirir, kul yiyendir.⁹⁸ Burada İbnü'l-Kayyim, Ehl-i sünneti oluşturan Eş'ari ve Mâtürîdilerin fiillerde yaratmanın Allah'a onu kesb etmenin ise insana ait olduğu genel görüşü doğrultusunda ifadeler kullandığını söylemek mümkündür. Nitekim İbnü'l-Kayyim sözlerinin devamında şunları söylüyor: kulun kudretinin, iradesinin, ihtiyarının ve fiilinin mecazi değil gerçek anlamda olduğu açıktır. İnsanların davranışları, inançları onların gerçek anlamda fiilleridir ve yine gerçek anlamda Allah'ın yaratmış olduğu işlerdendir. Bu fiiller Allah'ın ilim, kudret, meşiet ve tekvini ile yaratılırlar. İnsanların onları istemeleri, kesb etmeleri ve yapmalarıyla da kendilerinin fiili olurlar. Kullar, gerçek anlamda Müslüman, namaz kılan, oturan ve kalkan kişiler olurlar. Allah onlar üzerinde takdir eden ve kadir olandır. Öyle ki Allah onu onlar için dilemiş ve onlar için yaratmıştır. İnsanların dilemesi ve yapması Allah'ın dilemesinden sonradır. Allah dilemedikçe kullar dileyemez, Allah yapmadıkça kullar yapamaz.⁹⁹ Bu konuyla ilgili olarak Mâtürîdi'nin Kitabü't-Tevhid'inde şu ifadeler yer alır: "Yedirmek, giydirmek, rızıklandırıp beslemek Allah'a olduğu gibi¹⁰⁰ aynen insana da izafe edilmekte fakat hiç de ortaklık gerektirmemektedir."¹⁰¹

Fiillerin meydana gelmesinde Allah'ın yaratıcı kudretinin tesiri ile insanın fiili gerçekleştirmesindeki durumunu Eş'ari alimlerden Fahreddin er-Razi şöyle açıklamaktadır: Fiilin meydana gelmesinde müessir olan; insanın kudretiyle beraber Allah'ın kudretidir. Burada iki ihtimal vardır 1) Allah'ın kudreti fiile tesirde müstakildir, insanın kudreti de aynı şekilde müstakildir, ancak bu; iki müstakil müessirin bir eser üzerinde caiz görülmesi durumunda söz konusudur. 2) Allah'ın kudreti fiile tesirde müstakildir, insanın kudreti ise tesirde müstakil değildir. Allah'ın kudreti insanın kudretine ilave edilirse o zaman insanın kudreti Allah'ın kudretinin yardımıyla müstakil hale gelir."¹⁰²

İbnü'l-Kayyim, kader meselesinde Ehl-i sünnetin görüşünün, Fatiha suresinin içinde yer aldığını belirtir. İbnü'l-Kayyim'e göre Fatiha'nın başındaki "hamd" in kemaliyle yapılmasının bütün kainatı yaratan Allah'a yapılmasından başka bir

⁹⁷ İbnü'l-Kayyim, *Şifâu'l-Alîl*, s. 95.

⁹⁸ İbnü'l-Kayyim, a.g.e, s. 95, 96.

⁹⁹ İbnü'l-Kayyim, a.g.e, s. 95, 96.

¹⁰⁰ Mesela şu ayette olduğu gibi: "De ki: Gökleri ve yeri yaratan, yedirdiği halde yedirilmeyen Allah'tan başkasını mı dost edineceğim?" (el-En'am, 6/14).

¹⁰¹ Mâtürîdi, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed, *Kitâbu't-Tevhîd*, Çev. Bekir Topaloğlu, Ankara, 2002, s. 306, 307.

¹⁰² Fahreddin er-Râzi, *el-Metâlibu'l-Âliye mine'l-İlmi'l-İlahi*, Beyrut, 1999, IX/7.

anlamı yoktur. Allah'ın rububiyetinin kemali de bundan başkasını gerektirmez. Semavatın ve arzın ehline, meleklerle, cinlere, insanlara, kuşlara, vahşi hayvanlara ve diğer bütün varlıklara sahip olmayan birisine hamdin tamamı nasıl yapılır? Bu varlıklar ki, kadir olmadıkları ve dilemedikleri şeyi yaparlar. Yapamadıklarının çoğunu dilerler, meydana gelmeyen şeyi dilerler, dilemedikleri meydana gelir.¹⁰³

İbnü'l-Kayyim'e göre "*Sadece sana ibadet eder, sadece senden yardım dileriz*"¹⁰⁴ ayeti fiillerin yaratıcısının insan olduğunu iddia edenlerin görüşlerini çürütür. Bu ayet, insanın fiilini yapmada ve ibadetini gerçekleştirmede gerçek failin Allah olduğunu, O'nun takdiri, iradesi ve yardımı olmadan insanın fiillerini gerçekleştiremeyeceğini belirtir.¹⁰⁵

Fatiha'nın "*Bizi doğru yola ilet*"¹⁰⁶ ayetini de İbnü'l-Kayyim, insanların hidayetinin Allah'ın takdirinde olduğu hususunda delil getirmektedir. Ayette kul, hidayete kadir olan Rabb'inden hidayeti talep etmektedir. Çünkü Allah dilerse kuluna hidayet eder, dilemezse etmez. Hidayet hakkı bilmek ve ona göre amel etmektir. Allah kimi bu konuda alim ve amil kılmazsa onun için hidayet yolunu açmaz. Hidayet etmek istediği kuluna ise hidayeti sevdirebilir ve o yolda amel ettirir. Bu hidayet sadece Allah'a mahsustur. Peygamberler veya başkası için söz konusu değildir. "*Şüphesiz sen sevdiğin kimseyi hidayete erdiremezsin, fakat Allah dilediği kimseyi hidayete erdirir...*"¹⁰⁷ Bu ayette sözü edilen hidayet, Allah'ın doğrudan verdiği hidayettir. Bir de Allah'ın peygamberlerin davet ve irşadları sonucunda kullarına verdiği hidayet vardır. "*...Şüphesiz ki doğru bir yola hidayet ediyorsun...*"¹⁰⁸ ayetinde bildirildiği gibi.¹⁰⁹

İbnü'l-Kayyim'e göre Kur'an ayetlerinden getirilen bütün deliller Allah'ın birliğini, kaderini ve bunun yanında kulların fiillerini de yarattığını göstermektedir ki bu, kaderin tespiti ve tevhidin esasıdır. İbnü'l-Kayyim'in nakline göre İbn Abbas bu konuda şöyle demiştir: "Kadere iman tevhidin kanunudur. Kim kadere inkar ederse tevhidi nakzetmiş olur."¹¹⁰

İbnü'l-Kayyim, kaza ve kaderin bu dördüncü mertebesinde insan fiillerinin Allah tarafından yaratıldığını, bunların da Allah'ın ilmi, meşiet ve yazması kapsamında olduğunu belirterek, konuyla ilgili ayetleri zikreder: "*Allah her şeyin yaratıcısıdır, O her şeye vekildir.*"¹¹¹ İbnü'l-Kayyim'e göre bu ayet her şeyi kapsar. Varlıklar alemi, fiiller, hareketler, sükunlar bunun dışında kalmaz. Allah Teala yaratıcıdır. O'nun dışındakiler O'nun mahlukudur. O, bütün kemal sıfatlarına sahip olup, noksan sıfatlardan münezzehtir.¹¹² İbnü'l-Kayyim, alemin iki kısım olduğunu ve bunların varlıklar ve fiiller olduğunu belirterek, Allah'ın hem varlıkla-

¹⁰³ İbnü'l-Kayyim, *Şifâu'l-Alil*, s. 96.

¹⁰⁴ el-Fatiha, 1/5.

¹⁰⁵ İbnü'l-Kayyim, a.g.e, s. 96.

¹⁰⁶ el-Fatiha, 1/6.

¹⁰⁷ el-Kasas, 28/56.

¹⁰⁸ Eş-Şûrâ, 42/52.

¹⁰⁹ İbnü'l-Kayyim, a.g.e, s. 97.

¹¹⁰ İbnü'l-Kayyim, *Şifâu'l-Alil*, s. 116.

¹¹¹ ez-Zümer, 39/62.

¹¹² İbnü'l-Kayyim, a.g.e, s. 97.

rın hem de fiillerin yaratıcısı olduğunu, hiçbir şeyin O'nun ilminin, kudretinin, yaratmasının ve meşietinin dışında olmadığını belirtir.¹¹³

Mutezile'nin, "İnsan fiilini kendisi yaratır" tezine karşılık İbnü'l-Kayyim, Kur'an'ın "...Allah'ın her şeye gücü yeter"¹¹⁴; "Allah her şeyin yaratıcısıdır, O her şeye vekildir(kefildir)"¹¹⁵ vb. ayetlerini delil getirerek, insanların fiillerinin de mümkün şeylerden olduğu, Allah'ın bütün mümkünleri yarattığını, dolayısıyla insanların fiillerinin de Allah tarafından yaratıldığını söyler. İbnü'l-Kayyim, Allah'ın kudret ve meşietiyile insanları fiillerine fail yaptığını belirterek, bu görüşünü şu ayetlere dayandırır: "...Eğer Allah dileseydi, bunların arkasından gelen (millet)ler, kendilerine apaçık deliller geldikten sonra, birbirlerini öldürmezlerdi. Fakat ayrılığa düştüler. Onlardan inananlar da vardı, inkar edenler de. Yine Allah dileseydi, birbirlerini öldürmezlerdi. Lakin Allah dilediğini yapar."¹¹⁶ "Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi elbette topyekün iman ederlerdi..."¹¹⁷

İbnü'l-Kayyim, Hz. İbrahim'in "Rabbim! Bu şehri güvenli kıl, beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak tut"¹¹⁸; "Rabbim! Beni namaza devam eden bir kimse eyle. Solumdan da böyle kimseler yarat. Rabbim! Duamı kabul eyle"¹¹⁹ şeklindeki duasının da Allah'ın insan fiillerinin yaratıcısı olduğuna delil getirir.¹²⁰ Allah'ın insanların fiillerini yarattığına işaret eden diğer bir ayet şudur: "(Savaşta) onları siz öldürmediniz, fakat Allah onları öldürdü. Attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı..."¹²¹

İbnü'l-Kayyim'e göre insan her yönüyle, yani zatıyla, sıfatlarıyla, fiilleriyle ve ahlakıyla Allah'ın mahlukudur. Allah'ın yaratması dışında insanın bir şeyi yoktur, bilakis Allah, insanın hallerinin tamamının yaratıcısıdır.¹²² Nitekim Allah Teala bir ayetinde insana özgü olan hallerden birisini şöyle bildirir: "Muhakkak insan aç gözlü yaratılmıştır."¹²³

İbnü'l-Kayyim, Cebriyye ve Mutezile'yi sık sık eleştirmektedir, ancak İbnü'l-Kayyim'in bir önceki paragraftaki ifadeleri, onun Cebriyye'yi tenkit etmede çok rahat olmadığını göstermektedir. Çünkü ona göre "Allah'ın yaratması dışında insanın bir şeyi yoktur." İbnü'l-Kayyim, Allah'ı bütün fiillerin yaratıcısı olarak ve aynı zamanda insanı da bağımsız bir fail olarak görme ikileminden kaynaklanan bazı temel problemleri ele alıp tartışmıştır. İbnü'l-Kayyim'e göre Allah insanda bir eylemde bulunabilme iradesi yaratmıştır ve bu, onun fiilinin nedenidir. Bundan dolayı insan fail konumunda olmaktadır, zira onun fiili kendi gücü, iradesi ve seçimi üzerine bina edilmiştir. Ancak bu, Mu'tezile'nin iddia ettiği gibi, insanın müstakil olarak eylemde bulunduğu anlamına gelmez, çünkü insanın fiiline ancak kıs-

¹¹³ İbnü'l-Kayyim, a.g.e, s. 97.

¹¹⁴ el-Haşr, 59/6.

¹¹⁵ ez-Zümer, 39/62.

¹¹⁶ el-Bakara, 2/253.

¹¹⁷ Yunus, 10/99.

¹¹⁸ İbrahim, 14/35.

¹¹⁹ İbrahim, 14/40.

¹²⁰ İbnü'l-Kayyim, a.g.e, s. 102, 106.

¹²¹ el-Enfâl, 8/17.

¹²² İbnü'l-Kayyim, *Şifâu'l-Alîl*, s. 109.

¹²³ el-Mearic 70/19.

mi olarak kendi iradesi neden olmaktadır. Fiilin gerçekleşebilmesi için Allah'ın diğer gerekli şartları sağlaması gereklidir.¹²⁴

İbnü'l-Kayyim'e göre, insanın irade ettiği şeyin meydana gelmesi için Allah'ın o şey hakkında hususi iradesine ihtiyaç yoktur, bilakis Allah'ın umumi meşiet-i, insanın fiillerinin müridi olması için yeterlidir. Diğer bir ifadeyle, Allah insanda eylemde bulunma güdüsünü yaratsa da, O, eylemlerle var olan her şeyin yaratıcısı olarak genel bir tarzda ilgili olabilir. İbnü'l-Kayyim, Allah'ın insanın eylemleriyle ilgili olan genel iradesini, O'nun, suyu akıcı kılma şeklinde olduğu gibi genel iradesiyle karşılaştırmaktadır. Suyun her bir damlasını akıcı kılmak Allah için gerekli değildir, ancak O'nun genel iradesi kâfidir. Benzer şekilde, Allah ruha bir şeyi yapmayı irade edebilecek genel bir yetenek vermiştir, ancak o iradenin her bir eylemini yaratmak zorunda değildir.¹²⁵ Allah, insana yetenekler vermekle, insanı kendi iradesini ortaya koyabilecek ve fiillerinin muhdisi olabilecek bir duruma getirmiştir.¹²⁶

İbnü'l-Kayyim'in insan fiilleriyle ilgili ifadelerinin tamamı göz önünde bulundurulduğunda genel olarak onun Allah'ın insanın fiillerinin yaratıcısı olduğu, Allah'ın iradesi olmadan insanın herhangi bir faaliyette bulunamayacağı yönündedir. Ancak yukarıdaki paragrafta aldığımız İbnü'l-Kayyim'in ifadeleri onun kader ve insan fiilleri konusundaki genel görüşleriyle çelişmektedir. İbnü'l-Kayyim'in "İnsanın irade ettiği şeyin meydana gelmesi için Allah'ın o şey hakkında hususi iradesine ihtiyaç yoktur, bilakis Allah'ın umûmî meşiet-i, insanın fiillerinin müridi olması için yeterlidir"¹²⁷ ifadesi onun kader konusundaki cebre yakın olan düşüncesini insana inisiyatif veren bir konuma getirmektedir.

İbnü'l-Kayyim'e göre Allah, münfail olmayan yani etkilenmeyen faildir ve fiillerin yaratıcısıdır. İnsan ise etkilenen faildir ve iradesini kullandığı için fiilleri kendisine gerçek anlamda nisbet edilir. Cebriyye'ye göre insanın fiillerde irade ve kesbi olmayıp fiiller insana mecaz olarak isnad edilir. Mutezile ise fiillerin tamamen insana ait olduğunu iddia etmiştir. Onlara göre fiil Allah'ın meşiet-i ve icadı olmaksızın insanın iradesi, icadı ve ihdasıyla meydana gelir. Bu, Mutezile'nin kesb görüşüdür. Cebriyye'ye göre ise kesb lafzidir, onun fiilin gerçekleşmesi anlamında bir etkisi yoktur.¹²⁸

İbnü'l-Kayyim'e göre Ehl-i sünnet, söz konusu her iki mezhebin görüşleri dışında, fiilin oluşum aşamasında, Allah'ın konumu ile insanın konumunun farklı olduğunu, insan fiilinin, insanın kesbi ve Allah'ın takdiri ve yaratmasıyla olduğunu, başka bir ifadeyle fiilin; Allah'ın insan için yarattığı mülkü olduğunu belirterek, fiilin Allah'a takdir ve yaratma olarak, insana da onun tercihi ve kesbi olarak izafe edildiğini ifade eder.¹²⁹

¹²⁴ İbnü'l-Kayyim, a.g.e., s. 244, Perho, Irmeli, "İnsan Kendi Kaderini Kendisi Seçer, İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye'nin Kader Anlayışı (Man Chooses his Destiny: İbn Qayyim al-Jawziyya's Views on Predestination)", Çev. Temel Yeşilyurt, *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı, XIII-XIV, İzmir, 2001, s. 299, 300.

¹²⁵ İbnü'l-Kayyim, a.g.e., s. 299, 300; Perho, Irmeli, a.g. m, s. 300.

¹²⁶ İbnü'l-Kayyim, a.g.e., s. 233; Perho, Irmeli, a.g. m, s. 301.

¹²⁷ İbnü'l-Kayyim, *Şifâu'l-Alil*, s. 233

¹²⁸ İbnü'l-Kayyim, a.g.e., s. 209.

¹²⁹ İbnü'l-Kayyim, a.g.e., s. 212, 229.

Ehl-i sünnetin, “Fiiller yaratma olarak Allah’a, kesb olarak insana aittir” görüşüne itiraz eden Mu’tezileye İmam Matürîdî şöyle cevap vermiştir: “Bize göre ihtiyari fiillerin oluşumunda Allah’ın fiili gerçekte kulun fiilinden başkadır. Kula nispet edilen eylem O’nun fiili değil mefulüdür. Duyulur alemde bunun örneğini bulmak zor değildir. Meselâ iki kişinin bir şeyi çekmesi sonucu kopması ve yine iki kişinin bir şeyi yerinden uzaklaştırması gibi... Aslında burada iki kişinin fiili aynı olup onlar fiil sayesinde bir noktada ortak durumunda bulunurlar, o da fiilin hakikatte ikisinin mefulü olmasıdır, burada yerinden uzaklaştırılan nesne ve kesilen şey de tektir, yine bu örnekte “taşınma olgusu bölünmeyen bir cüz olup onu güçleri bir olan iki kişi taşımıştır. Bu iki kişinin fiilinin hakikati farklıysa da meful ikisine ait tek bir şeydir. Kullara ait fiiller de bunu gibidir.”¹³⁰

İbnü’l-Kayyim, nihai olarak bütün insan eylemlerinin Allah’a dayandığını, ancak buna rağmen, insanın fiillerinden sorumlu olduğunu ifade eder. İnsan fiillerini gerçekleştirmek için iradesiyle tercih eder. Onu gerçekte tercih edenin Allah oluşu ve bu seçimin, yalnızca Allah’ın insana verdiği özellikleri yansıtması, insanın sorumlu olmasını ortadan kaldırmaz. İnsan, ruhunun hidayeti almaya elverişli olmasıyla hidayeti, olmaması nedeniyle de küfrü seçer, ancak onun ruhuna bu özelliği veren Allah’tır.¹³¹ İbnü’l-Kayyim’in kastettiği şey, Allah hem insanın hem de onun fiillerinin yaratıcısı olmasına rağmen, insan fiillerini kendisi kesb ettiğinden dolayı yapıp ettiklerinden sorumlu olur. Eğer böyle olmasaydı, Allah’ın peygamberleri vasıtasıyla insanlara bildirdiği emir ve yasaklar ile ceza ve mükafatın bir anlamı kalmazdı.¹³²

SONUÇ

İbnü Kayyimi’l-Cevziyye, kendine özgü bir şekilde kaderi, Allah’ın varlıklar hakkındaki ezeli bilgisi, yazması, iradesi ve yaratması olarak dört mertebede ele almıştır. O, kendi görüşünü açıklayıp daha sonra görüşlerine uygun ayetlere referansta bulunma yerine doğrudan Kur’an’dan yola çıkarak kaderin her mertebesini ilgili ayetlerle açıklamıştır.

İbnü’l-Kayyim, kadere inanmayı tevhidin temel direği olarak kabul etmiş ve bu görüşünü Kur’an ayetleri üzerine bina etmiştir. Ona göre, Allah’ın varlıklar hakkındaki ilmi, varlıkların Levh-i Mahfuz’da yazılmış olması, Allah’ın iradesinin bütün varlıkları kapsamaması, O’nun her şeyin yaratıcısı olması hususundaki ayetler, kader meselesinin Kur’an’daki yerini ve önemini ortaya koymaktadır. Bu durum İbnü’l-Kayyim’in düşüncesinde kaderin temel bir inanç esası olması yönünde herhangi bir tereddüte yer olmadığını da göstermektedir.

İbnü’l-Kayyim’e göre kader Allah tarafından belirlenmiştir, ancak insanın Hz. Peygamber (sav)’in hadisinde belirtildiği üzere çalışması ve fiillerini gerçekleştirmesi gerekmektedir. Ona göre insan ne Cebriyye’de olduğu gibi mutlak bir cebr altındadır, ne de Kaderiyye’de olduğu gibi Allah’ın yaratmasından müstağnidir. Bir yönüyle insan Allah’ın ilim ve iradesi dahilinde hareket ederken bir yönüyle de

¹³⁰ Matürîdî, Kitâbu’t-Tevhîd, s. 302, 303

¹³¹ Perho, İrmeli, a.g. m. s. 306.

¹³² Bkz. İbnü’l-Kayyim, *Şifâu’l-Âlil*, s. 239.

iradesini hür bir şekilde kullanarak fiil ve eylemlerini gerçekleştirir. İnsanın fiili irade etme aşamasında ve ondan sonraki süreçlerde hep Allah'ın irade ve kudretinin etkisi altında olduğunu ifade eden İbnü'l-Kayyim'e göre bu durum, insanın sorumluluğunu ortadan kaldırmaz. Fiillerin yaratılmasında etkili olan Allah olmakla beraber onları gerçekleştiren insandır. İnsan kadere inanır ancak kaderini bilmez. Bu sebeple insan, iradesi ve tercihini kullanarak fiillerini yapar ve sorumlu olur.

İbnü'l-Kayyim'in kader konusunu dört mertebede Kur'an ayetleri üzerinde temellendirmesi özgün bir durum arz etmektedir. Ancak kader ve insan fiilleri hususundaki bazı görüşleri, tenkit ettiği Cebriyye'nin görüşlerine yakın olmaktan kurtulamamıştır. Diğer taraftan İbnü'l-Kayyim'in bazı görüşleri de insana hür irade tanıyan bir durum arz etmektedir.

İbnü'l-Kayyim'in görüşleri Ehl-i sünnet alimlerinin görüşlerinden çok farklı değildir. İbnü'l-Kayyim, Eş'ar'iyi eleştirmesine rağmen, "Allah'ın meşietinin ve iradesinin dışında her hangi bir olayın veya insan fiilinin gerçekleşmesi mümkün değildir" derken onun görüşlerine paralel şeyler söylemiştir. "Allah insanda bir eylemde bulunabilme sebebi (dâi) yaratmıştır ve bu onun fiilinin nedenidir"¹³³ derken ise Fahreddin er-Razi ile benzer görüşleri paylaşmıştır. Ve yine Râzî'nin "İnsan fiilleri dahil her şeyin gerek hayır olsun ve gerekse şer olsun, insan irade ve kesbiyle beraber gerçek anlamda Allah'ın yaratma ve kudret sıfatlarının bir eseridir" şeklindeki görüşünü, İbnü'l-Kayyim kendi ifadeleriyle dile getirmiş olmaktadır. Ayrıca "İnsan, fiillerinin gerçek failidir ve bundan dolayı sorumludur" ifadeleri ile de İbnü'l-Kayyim'in Matürîdî¹³⁴ görüşüne yakınlaştığını söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Akbulut, Ahmet, *Sahabe Devri Siyasi Hadiselerinin Kelami Problemlere Etkileri*, İstanbul, 1992,
- Bağdâdî, Abdulkahir b. Tâhir b. Muhammed, *el-Fark beyne'l -Fırak*, Kahire, 1969.
- Buhari, Muhammed b. İsmail, *Sahîhu'l-Buhârî*, Beyrut, ts.
- Eş'arî, Ebu'l-Hasen, *Makâlâtu'l-İslâmiyyîn*, Tah. M. Muhyiddin Abdulhamid, Beyrut, 1995/1416.
- Gölcük, Şerafeddin, *Kelam Açısından İnsan ve Fiilleri*, İstanbul, 1979.
- Gölcük, Şerafeddin, Toprak, Süleyman, *Kelam*, Konya, 1996.
- İbnü Kayyimi'l-Cevziyye, *Şifau'l-Alîl fi'l-Mesâili'l-Kadâ ve'l-Kader ve'l-Hikme ve't-Ta'lîl*, Beyrut, ts.
- İmam-ı Azam Ebû Hanîfe, *el-Fıkhu'l-Ekber, el-Fıkhu'l-Ebsat*, (İmam- Azam'ın Beş Eseri", trc. Mustafa Öz, İstanbul, 1992 içinde).
- Kılavuz, Ahmet Saim, *Anahatlarıyla İslam Akaidi ve Kelama Giriş*, İstanbul, 2007.
- Mâtürîdî, Ebu Mansûr Muhammed b. Muhammed, *Kitâbu't-Tevhîd*, Çev. Bekir Topaloğlu, Ankara, 2002.

¹³³ Râzî, *el-Metâlib*, IX, s. 7

¹³⁴ Matürîdilere göre Fiil yaratma yönüyle Allah'a kesb yönüyle de insana aittir. Fiiller Allah tarafından yaratılır, ancak insan cüz'i iradesiyle (Azm-i musammem) o fiilleri irade ederek kendisine mal eder.

Perho, İrmeli, "İnsan Kendi Kaderini Kendisi Seçer, İbn Kayyim el-Cevziyye'nin Kader Anlayışı (Man Chooses his Destiny: İbn Qayyim al-Jawziyya's Views on Predestination)", Çev. Temel Yeşilyurt, *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı XIII-XIV, İzmir, 2001.

Râzî, Fahreddin, *el-Metâlibu'l-Âliye mine'l-İlmi'l-İlahi*, Beyrut, 1999.

Şehrîstânî, Ebü'l-Feth Taceddin Muhammed b. Abdülkerim *el-Milel ve'n-Nihal*, Beyrut, 1421/2001.

Yavuz, Yusuf Şevki, *DİA*, "İbn Kayyim el-Cevziyye" mad.

Yazıcıoğlu, M. Sait, *DİA*, "Fiil" mad.